

PATRIMONI CULTURAL DE L'ESGLÉSIA A GIRONA: ALGUNS MOMENTS DE LA SEVA EVOLUCIÓ

JOSEP M. MARQUÈS¹

El bisbat de Girona, l'organisme responsable de la diòcesi, s'ocupa, entre altres afers, del patrimoni cultural eclesial. La seva activitat en aquest àmbit ha anat canviant. He provat de donar una panoràmica global de l'evolució durant el segle XX². Repréc el tema per precisar alguns aspectes d'aquesta activitat i per glossar-ne els precedents.

INTRODUCCIÓ. ORGANITZACIÓ I ACTIVITATS, AVUI

Dins del bisbat, els afers entorn del patrimoni han donat origen a un organisme diocesà, a unes concentracions de materials artístics i documentals, a una normativa i a unes activitats. L'organisme és la Delegació per al Patrimoni Cultural, des de 1989.³ Les concentracions de materials artístics i documentals són el Museu Diocesà i l'Arxiu i Biblioteca diocesans⁴. De l'arxiu i biblioteca diocesans no en diré altra cosa sinó que en els darrers temps s'ha establert una interrelació fructífera entre aquests dos centres,

¹ L'autor, abans del seu traspàs escaigut el 8 de novembre de 2007, acordà amb l'IEG la presentació d'aquest text com a contribució al volum en homenatge a Enric Mirambell i testimoni del seu reconeixement. Les circumstàncies presents fan que la publicació del treball sigui també una ocasió per recordar l'eminent historiador i arxiver que fou J.M. Marquès i Planagumà (nota de l'editor).

² Josep M. MARQUÈS, «La diòcesi de Girona i la cultura, al segle XX. Fets i qüestions», dins Jordi ALBERTÍ (ed.), *Germinabit. L'expressió religiosa en llengua catalana al segle XX. Diòcesi de Girona*, Barcelona 2003, 32-36.

³ Decret constitutiu, BEG (=Butlletí de l'Església de Girona) 1989, 88-89.

⁴ La Biblioteca del Seminari té la missió de conservar els llibres, fulletons i revistes de la diòcesi; BEG 1986, 88-89, 408. Sobre la seva instal·lació actual, vegeu BEG 1984, 392-394.

reflectida en la comunicació conjunta de les activitats en forma de memòria d'ençà de 2004⁵. Les disposicions sobre concentració d'arxius parroquials a l'arxiu diocesà han assolit un grau molt estimable de compliment⁶. Pel que fa als immobles, les restauracions i rehabilitacions d'edificis es produeixen de manera continuada, i s'hi inverteixen unes quantitats rellevants, atesa l'economia del bisbat, gairebé sempre en col·laboració amb la Diputació, la Generalitat i els ajuntaments.

Les preocupacions eclesiàstiques i les seves concrecions pràctiques han anat evolucionant. És cert que alguns aspectes de l'activitat entorn del patrimoni artístic han canviat profundament amb el pas del temps, però també ho és que d'altres tenen una llarga continuïtat històrica. Com s'ha interessat l'Església pel seu patrimoni cultural? Quins han estat els protagonistes que han valorat l'art sacre? És cert que el bisbe Cartaïà va ser el primer a preocupar-se de les peces precioses en perill, i a salvaguardar-les en un museu? En efecte, el bisbe Cartaïà va crear el Museu Diocesà (és una interessant investigació que resta per fer, amb diversos punts per aclarir), hi tenia interès personal, i comptà amb col·laboradors com ara Llàmbert Font, Jaume Marquès i Josep Morera, i amb l'entusiasme de Miquel Oliva Prat. Però no és cert que fos el primer a ocupar-se'n, perquè l'interès, en termes més o menys canviants, venia de molt més lluny.

1. AUTONOMIA DE LES INSTITUCIONS EN L'ANTIC RÈGIM

Des de l'Arxiu Diocesà he rebut sistemàticament estudiants d'arquitectura, enviats pels seus professors, que venien a veure els plànols

⁵ Vegeu *El Senyal*, núm. 57 de 2005, p 11.

⁶ És còmode donar la culpa dels llibres malmesos als «rojos» de 1936. Des de la seva microfilmació, el 1982-1983, s'han extraviat, entre altres, els òbits de Vall-llobrega, 1752-1829, els matrimonis de Montcal 1767-1851 i els òbits d'aquesta darrera parròquia, 1679-1766. Els ingressos d'arxius parroquials al Diocesà han assolit un ritme nou el 2005, gràcies a fervoroses exhortacions del bisbat als rectors. Les exhortacions semblen haver estat estimulades per l'avis de desaparició de llibres, tramès per l'Arxiu Diocesà, i les resistències es pot creure que els seus actors les entenen com a retorsions envers una autoritat amb la qual no hi estan d'acord. Però quan rector i bisbat es barallen, un tercer (l'arxiu parroquial) rep el perjudici.

d'esglésies dels segles XVI-XVIII. Aquests estudiants s'estranyaven de no trobar allò que buscaven. Preguntaven: Com podia fer-se un retaule en una parròquia sense que el bisbe l'aprovés? Ningú no els havia informat sobre l'organització eclesiàstica; les parròquies tenien envers el bisbat una gran autonomia. Els monestirs i convents eren del tot exempts de la jurisdicció del bisbe.

En l'àmbit de la producció artística l'autonomia significa que eren les entitats les que decidien i sufragaven construccions i encàrrecs d'obra artística. L'autonomia podia estendre's a persones i càrrecs subordinats. A Sant Daniel, l'escultura del sepulcre del sant, obra del mestre Aloy el 1345, no el va contractar l'abadessa, sinó la sagristana. La llibertat d'escollir artistes era absoluta, i així el segle XVI hom ha encomanat obra a flamencs, francesos i italians. Un intent del bisbe de sotmetre els artistes forasters a examen, els anys 1511-1512 no tenia precedents ni tingué continuïtat. He explicat aquesta autonomia en altres llocs, i avui el seu reconeixement es va consolidant entre els historiadors.

Vol dir això que el govern diocesà es desinteressava de l'art? No, i precisament en uns aspectes als quals avui s'és prou sensible. El bisbe, quan se li demanava llicència per posar un altar lateral en una església acostumà a imposar als promotors la condició de fer-hi retaule i d'instituir una fundació les rendes de la qual fossin suficients per fer cremar dia i nit una llàntia⁷. I visitant les parròquies estimulà restauracions i dugué a terme catalogacions d'obres.

En les visites pastorals, hom inspeccionava els edificis. Es comprèn que els capellans i clergues demanessin la reparació de teulats, la consolidació de campanars o la recomposició d'una creu malmesa. I es comprèn que els obrers, representants de la feligresia, fessin el sord, perquè ells haurien de pagar. Al bisbe pertocava de situar-se al mig. Però no pas per determinar amb autoritat quines obres calia fer, sinó per marcar els mínims de la dignitat del culte.

I en les mateixes visites es catalogaren obres; més ben dit, es prenen inventaris. Entre els inventaris i els catàlegs hi ha coincidències i diferències. S'inventariaven els objectes amb vista a poder fer front a subtraccions i

⁷ Vegeu, per exemple, ADG, U-60, f 159v-160, de 1370.

robatoris, i no per satisfer les preguntes dels futurs historiadors de l'art. Es prenia nota de peces que avui no són objecte d'estudi, com els llibres de culte (tots desapareguts) i els ornaments, tant la roba blanca com la de color.

Les intervencions de l'autoritat diocesana, en el sentit d'exhortar a emprendre noves obres i a enriquir l'ornament dels edificis de culte, tingueren lloc el segle XVIII. Amb molt respecte, bisbes i visitadors lloaren les despeses fetes pel culte, animaren a dedicar a cada església un altar al Sant Crist, procuraren substituir els retaules de fusta per altres de pedra o maçoneria. I si es considera el volum d'obres creades durant aquest període, cal constatar que la iniciativa de parròquies i confraries i les exhortacions de l'autoritat es complementaren bé.

2. DE LA DESAMORTITZACIÓ A L'ENTRADA DEL S. XX

La desamortització empobrí les institucions eclesiàstiques, estroncà la seva activitat a l'entorn de la creació artística i les privà de recursos per conservar el patrimoni cultural. Després d'una tongada sense bisbe (1835-1848), reprengueren les visites pastorals, però no els inventaris. Ara, a les parròquies, el bisbe té una gran feina a confirmar. I, mentre el prelat és a l'església, administrant el sagrament, el seu secretari es tanca al despaig parroquial. Ha d'aprofitar el viatge per inspeccionar els assentaments als llibres de baptismes, matrimonis i òbits. No redacta, per tant, acta de visita. Els inventaris es reprendran cap a final de segle, però és el rector que els confecciona, com a informació prèvia a la visita, i els envia a Girona. I, probablement, allí ningú no se'ls llegeix, si més no per comparar-los amb els d'anteriors visites. L'agrupació d'aquests documents per parròquies l'he feta jo mateix com a arxiver; abans, no existia un dossier d'aquesta mena, i no hauria estat gens fàcil de compulsar els successius inventaris d'una mateixa parròquia.

Durant la segona meitat del segle XIX es projectaren i realitzaren amb l'ajut de l'Estat un cert nombre d'obres. Aquelles que es començaven o continuaven segons projectes globals contemporanis, com el Sagrat Cor de Girona, o les esglésies parroquials de Roses i Sant Joan de Mollet, no presenten aspectes conflictius. Altra cosa són les intervencions pensades per

ampliar temples. L'església parroquial de Serinyà, igual com la de Maçanet de la Selva, va ser objecte de projectes d'ampliació que afortunadament la revolució de 1868 va aturar, perquè haurien desnaturalitzat els edificis existents⁸. Al claustre romànic de la catedral es van instal·lar uns sepulcres neogòtics, que encara hi són, i que van merèixer la crítica explícita de la gent que escrivia a la *Revista de Gerona*, gent que apreciava el neogòtic, però que era capaç de veure que no lligava amb el claustre catedralici.

Quan no hi havia suport de l'Estat, com succeí en algunes restauracions i construccions de nous temples, s'obria una subscripció. La solidaritat del bisbat hi era, perquè la subscripció s'obria amb una aportació dita del bisbe (és a dir, de la diòcesi). Però no es tractava d'una intervenció, sinó d'un suport. Així, es va procedir a la restauració de la capella de Sant Narcís, de Sant Feliu de Girona (1913), el santuari del Mont (1915, restringida a les parròquies de la rodalia) i a les construccions de les esglésies de Sant Antoni de Calonge (1916) i Sant Joan les Fonts⁹.

Robatoris a les esglésies (sobretot de joies litúrgiques) i vendes d'objectes a marxants es poden registrar de manera més o menys directa. A pesar dels avisos publicats al *Butlletí del Bisbat* per prevenir robatoris de joies,¹⁰ en desapareixien, contra la voluntat o bé d'acord amb la voluntat dels custodis. Una única prohibició de vendre'n apareix el 1906.¹¹ El Crist de Banyoles emprèn un llarg viatge fins a Chicago. Un cert nombre de manuscrits litúrgics de la catedral de Girona són adquirits a algú que tenia les claus de la biblioteca per un marxant que acaba venent-los a la Universitat de Barcelona. Documents de Vilabertran van a parar a la Biblioteca de Catalunya a través de Miret i Sans, que els pagà religiosament. L'encenser de Lladó es troba al museu de Vic. La Mare de Déu de Navata i el retaule gòtic d'Arbúcies desapareixen. Reapareixerien més tard a museus de Barcelona.

Per a les intervencions conjuntes de l'Església i de l'Administració en afers arqueològic-artístics, s'utilitzaren bons canals de comunicació. El Bisbat tenia una Junta de Reconstrucció de Temples; el 1861, demanà a la

⁸ ADG, S 43 i 58.

⁹ Josep M. MARQUÉS, «La diòcesi de Girona, de 1906 a 1925», dins *Església i societat a la Girona contemporània*, Girona 1993 (Quaderns del Cercle, 9), p 94-95.

¹⁰ BEG 1871, 362; 1872, 145, 1873, 189, 1882, 117.

¹¹ BEG 1906, 106.

comissió Provincial de Monuments¹² que un membre d'aquesta Comissió formés part de la junta. Joaquim Pujol i Santo acceptà la comesa. D'altra banda, els membres corresponents de l'Acadèmia de la Història eren ipso facto membres de la Comissió Provincial de Monuments. Així en formà part fins al 1868 el canonge Martín Matute (+1868), el bisbe Isidre Valls (+1878) i el vicari general Ramon Font (1889, +1899). Ramon Font, en morir, cedí a la Comissió de Monuments materials que havia col·leccionat, procedents d'Empúries. Encara el bisbe Mas i Oliver fou vocal de la Comissió de Monuments de 1918 a 1920, data de la seva mort. Amb una peculiaritat; fou la Comissió de Monuments la que proposà a la Real Academia de la Historia el bisbe com a membre corresponent, a fi que pogués ser cridat amb aquest títol a la mateixa Comissió Provincial. Gràcies a aquestes relacions es pogué establir el museu arqueològic a Sant Pere de Galligants, quan encara l'església tenia culte, perquè el bisbat cedí espais diversos a la institució, primer a la planta baixa i després, per bastir una escala de comunicació amb el primer pis.

La primera catalogació sistemàtica de patrimoni artístic, per satisfer les peticions de la Santa Seu, trameses pel nunci de Madrid, es va efectuar el 1908. Els rectors van ser invitats a omplir unes fitxes (una per parròquia). I van descriure les peces igual com ho feien en els inventaris previs a la visita. La catedral no en va informar, perquè no era parròquia. Sant Feliu de Girona va agrupar joies i manuscrits en sols quatre pàgines. És més llarg que aquest inventari el de la parròquia de Romanyà d'Empordà, on hi havia el santuari dit «*Lourdes català*» i es van detallar petits exvots i ornaments que per a un poble de pagès eren molt rics, però no passaven de ser artesanía contemporània perfectament prescindible.

Més útils que els papers oficials a efectes d'inventari, foren les visites i fotografies d'entesos. El senyor Montsalvatge, per exemple, va prendre fotografies de diversos objectes, sia a Lladó, sia a la petita parròquia de Púbol, una de les que guardava més densitat d'obres d'art, i les va donar a conèixer en els seus llibres; no em consta que els originals d'aquestes fotografies siguin coneguts i localitzats avui. Les fotografies de l'Arxiu Mas

¹² Joaquim PLA CARCOL, *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación (Memoria)*, Girona 1949.

documentaren un cert nombre d'obres per primera vegada; moltes foren publicades a l'*Àlbum meravella*.

Tot i que la Comissió de Monuments tingué una actuació molt meritòria, no es poden desconèixer les limitacions de la seva eficàcia. Les primeres gestions per fer públics els Banys Àrabs daten de 1880, i no foren separats del convent de les Caputxines fins al 1929, cinquanta anys després. La Porta Ferrada de Sant Feliu de Guíxols fou descoberta el 1882, i tardà també cinquanta anys a ser alliberada de construccions que l'ofegaven. El bisbe Valls interessà la Comissió de Monuments el 1877 en la restauració del campanar de Sant Miquel de Fluvià i el claustre de Vilabertran, i una vegada més, l'espera fou de cinquanta anys.

Capellans i seminaristes començaren a valorar el patrimoni cultural. El claretià pare Naval publicà la primera edició de la seva *Arqueologia Sagrada* el 1903. Les successives reedicions d'aquesta obra, que arribà a constar de dos volums, i que hem trobat a les biblioteques sacerdotals, mostren que gaudí d'una demanadissa constant. Pel que fa al seminari de Girona, des de 1907 els alumnes de teologia tingueren classe obligatòria d'arqueologia sagrada, matèria sobre la qual ja rebien informacions en estudiar història de l'Església, però que ara arribava a constituir una assignatura específica.

3. EL BISBE VILA MARTÍNEZ

El bisbe Josep Vila Martínez (1925-1932), d'origen valencià, ha carregat amb la imatge pejorativa d'haver estat promogut per la dictadura de Primo de Rivera. Aquest fet és tan cert com el d'haver estat un home dedicat a la docència, al seu seminari diocesà, i d'haver reunit una estimable biblioteca, particularment en el camp del dret canònic. L'interessament pel patrimoni artístic que manifestà a les visites pastorals, per tant, podia provenir no sols de les obligacions del càrrec, sinó també d'una capacitat personal d'apreciar-lo.

Però abans d'assenyalar la seva actuació, hem de presentar alguns fets que la contextualitzen. Les primeres intervencions del bisbe a l'entorn del patrimoni daten de 1928. L'any següent, el 1929, arribà al paroxisme una intensa campanya de premsa a l'entorn de l'anomenat «Tresor artístic espanyol». El moviment publicitari volia inculcar dues conviccions: que les autoritats eclesiàstiques no conservaven degudament els tresors artístics

dels que eren responsables, i que aquests tresors eren propietat, més que de l'Església, dels representants del poble. Enfront de la campanya, els bisbes, que aleshores no solien reunir-se com fan ara, van signar una declaració conjunta que podia resumir-se en les dues tesis contràries a les de la campanya; que ningú havia fet més sacrificis per conservar el tresor artístic, i que, si arribaven a casos de necessitat, creien esser-ne prou propietaris per vendre'l, mentre no l'exportessin fora dels límits de l'Estat¹³. La campanya i l'atenció del bisbe Vila devien desvetllar-se en paral·lel cronològic.

El mateix 1929 es constituí a Barcelona l'associació Amics de l'Art Vell. En aquesta associació, radicada a la capital, però d'ambit d'acció estès a tot Catalunya, mossèn Manuel Trens hi ocupà una vocalia, mentre que mossèn Josep Gudiol, director del museu Diocesà de Vic, formava part del Consell Consultiu per poc temps, ja que morí unes mesos després. Des del principi, rebé indicacions per subsanar deficiències a les esglésies de Sant Feliu de Boada i Sant Miquel de Fluvià. En contacte amb la Comissió Pro Sant Pere de Roda, creada a les comarques gironines, sol·licità la protecció de l'Estat per al monument, afectat per substraccions. Mossèn Soler de Morell, des de Tossa, els tingué al corrent dels perills de destrucció que corria el mosaic romà.

El 1930, amb data de 10 de gener, el bisbe constituí la Comissió Protectora del Patrimoni Artístic-Històric de la Diòcesis.¹⁴ La composaven el canonge Canadell, secretari de cambra, el canonge Morera, arxiver de la catedral, mossèn Frederic Trigàs, catedràtic d'història i arqueologia del Seminari, mossèn Bolós, aleshores bibliotecari del Seminari, i mossèn Josep Riera, arxiver diocesà. En la disposició constitucional es deia que podien ser-hi cridats a col·laborar eclesiàstics i seglars competents. Però ni se li assignà pressupost ni s'assenyalaren tasques precises que hagués de dur a terme. En realitat, la feina la feren Morera i Sutrà.

I el 30 de maig de 1930 es constituí a Girona el comitè delegat dels Amics de l'Art Vell. L'integraren Josep Morera, canonge doctoral, Carles Rahola, president de l'Ateneu de Girona, Josep de Ribot, Rafael Masó, per la Comissió de Monuments, Joaquim Pla, publicista, Ricard Giralt, arquitecte municipal, Josep M. Blanch, arquitecte provincial, Joaquim de Camps, i Joan

¹³ BEG 1929, 563-570.

¹⁴ BEG 1930, 62-63.